

๑๒. ลักษณะองค์รวมแห่งพุทธปัญญาญาณ

Holistic Aspects of Buddhistic Knowledge and Insights

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ความรู้ความเข้าใจที่เกิดความเชื่อ ทศนคติ ความคิดเห็น ที่มีต่อโลกสรรพสิ่งทั้งหลาย ทำให้บุคคลนั้น แสดงพฤติกรรมออกมาแตกต่างจากผู้อื่น ในกระบวนการคิดนั้น จะมีขั้นตอนโดยทั่วไป ๔ ทักษะ ได้แก่ (๑) การวิเคราะห์ (๒) การเปรียบเทียบ (๓) การเทียบเคียง (๔) การสังเคราะห์ ตามสมมติฐานในทางพระพุทธศาสนา นั้น การเกิดใหม่ในชาติปัจจุบัน มนุษย์มีกรรมเป็นแดนเกิดและเป็นเผ่าพันธุ์ ไม่ว่าจะมีความสุขหรือความทุกข์ในโลกนี้ ต่างก็เรียกว่า “สงสารทุกข์” ที่หมุนเวียนอยู่ในกระแสแห่งโลกธรรม ที่เรียกว่า “ภวัจกร” ดังเช่น ทุกข์ทั้งหลายที่หมุนเวียนใน “วัฏฏะ ๓” ได้แก่ วงเวียนกิเลส วงเวียนกรรม วงเวียนวิบาก ฉะนั้น การครองชีวิตตามคลองธรรม “สัมมานุสम्मปฏิบัติ” จึงเป็นเรื่องหลักในการเป็นชาวพุทธ ได้แก่ (๑) พฤติกรรมที่สะอาดบริสุทธิ์ เกิดจากการรักษาศีล (๒) จิตใจที่เบิกบาน เกิดจากการเจริญสมาธิ (๓) ความรอบรู้ เกิดจากการเจริญปัญญา ซึ่งเรียกว่า “ไตรสิกขา” โดยศึกษาปฏิบัติไปตามลำดับ (อนุปปพลิกขา) ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ซึ่งกิจทางศาสนาทั้งหมด ก็คือ ข้อประพฤติปฏิบัติที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลาย ด้วยการเจริญ “อริยมรรคมีองค์ ๘” เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นธรรมใน “อริยสัจจธรรม-อริยสัจ ๔” ได้แก่ “ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค” ซึ่งต้องเป็นไปตามครรลองธรรม คือ “ทางสายกลางแห่งปัญญา” ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” นั่นคือ (๑) เริ่มด้วยปัญญา (๒) ดำเนินด้วยปัญญา (๓) นำไปสู่ปัญญา ตามลำดับ ดังนั้น ข้อประพฤติปฏิบัติแห่ง “สัมมานุสम्मปฏิบัติ” (ปฏิบัติธรรมลูกหลัก) นั้น ย่อมเป็นแนวทางและแนวคิดที่ถูกต้อง อันสงเคราะห์ให้เข้าถึง “กระแสแห่งพระนิพพาน” ได้ อันเป็นปรมัตถประโยชน์ในพระธรรมวินัยนี้ อนึ่ง ลักษณะองค์รวมของพุทธปัญญาญาณนั้น ก็คือ “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” อันเป็นปัญญาในสมาธิ (สมถผละ-เจโตวิมุตติ) กับปัญญาในวิปัสสนา (วิปัสสนาผละ-ปัญญาวิมุตติ) ได้แก่ ชั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-อินทรี ๒๒-อริยสัจ ๔-ปฏิบัติสมุปปบาท ๑๒ (ปฏิบัติสมุปปบันนธรรมทั้งหลาย) ซึ่งต้องอาศัยองค์ความรู้อันเป็นปัญญาตรัสรู้ “ฉานวิโมกข์-ญาณวิโมกข์” โดยสามารถแห่ง “สัมมสนญาณ-วิปัสสนาญาณ ๘” (การทบทวน ๕-วุฏฐานคามินีปฏิปทา) อันเป็น ปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ (อนุปัสสนาญาณ ๓: อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ-ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ-อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ) ที่เป็นปทัฏฐานให้ถึง “อริยมรรค ๔” และ “สามัญผล ๔” พร้อมด้วย “อาสวัชชญาณ” (ปัจจเวกขณญาณ) นั่นคือ ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่พึงชาน เป็น “อานันตริกสมาธิญาณ” จนเข้าถึง “สัจจภาวะแห่งนิพพาน” ตามลำดับ กล่าวโดยสรุป ในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม มี “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” (โพธิปักขิยธรรม ๓๗) อันเป็น “ปัญญาธรรม” สำคัญแห่งสัมมาปฏิปทาอันยิ่ง.

บทความที่ ๗๒ ประจำปี ๒๕๕๘ – ลักษณะองค์รวมแห่งพุทธปัญญาญาณ

มนุษย์เป็นสัตว์สังคม การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในสังคม ที่เรียกว่า “กิจกรรมทางสังคม” จึงเป็นปัจจัยที่บ่งชี้ระดับฐานะทางสังคมตามอัตภาพที่เป็นอยู่ แต่ในทุกมิติความสัมพันธ์ในสังคม ใ่ว่าจะมีความเหมือนกันทุกประการ ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมกลาง” (Global Culture) ระหว่างทุกสังคม แต่ในสามัญสำนึกของมนุษย์นั้น ย่อมพิจารณาสรรพสิ่งต่างๆ ที่เกิดอยู่รอบด้านถึง “ความเป็นสากล” (Universality) หรือ “สहुตติ” คือ มีความเป็นไปร่วมกัน ทั้งเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว ในขณะที่เดียวกันนั้น บุคคลแต่ละคนหรือ “ปัจเจกชน” (Individuals) นั้น ย่อมมีความแตกต่างเฉพาะตน ที่เรียกว่า “ลักษณะเฉพาะ-ปัจเจกตั้งลักษณะ” (Uniqueness) สภาวะที่แตกต่างกันระหว่างหน่วยนั้น เกิดจาก “ความแปรปรวน-วิปริณาม” (Change) คือ ความผันแปรเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป ความเป็นอนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่ยั่งยืน ความไม่คงที่ สภาวะที่เป็นทุกข์ในขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในสิ่งมีชีวิต ไม่ว่า “รูปธรรม-อรุปสันตติทริย์” หรือ “นามธรรม-อรุปสันตติทริย์” ก็ตาม เรียกว่า “ปรัวิญญ์-ปรัวรรต” (Transformation) ฉะนั้น “ความเหมือนกัน” (Homogeneity) กับ “ความแตกต่างกัน” (Heterogeneity) ต่างก็เป็นปัจจัยร่วม (สหชาติปัจจัย) ที่ทำให้เกิด “ลักษณะสากล-ลักษณะร่วม” กับ “ลักษณะเฉพาะ-ปัจเจกตั้งลักษณะ” ที่มีขึ้นภายในหน่วยเดียวกันและระหว่างหน่วยต่างๆ ภายนอก และในทำนองเดียวกัน องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นภายในบุคคลใดบุคคลหนึ่งตามนัยทางพระพุทธศาสนานั้น ย่อมมีแหล่งกำเนิดความรู้มาจาก “รูปสันตติ-รูปขันธ-รูป” (รูปกลาป-มหาภูต ๔-อุปาทายรูป ๒๔) กับ “อรุปสันตติ-นามขันธ: เวทนา-สัญญา-สังขาร-วิญญาณ” (นาม-จิต ๘๕-เจตสิก ๕๒) คำว่า “ความรู้” (Knowledge) หมายถึง ความเข้าใจ ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ทศนคติ วิสัยทัศน์ พฤติกรรม เพราะฉะนั้น องค์ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้น จะจำแนกแยกธรรมทั้งหลาย จากส่วนที่หายที่สุด คือ (๑) “รูปธรรม-รูปกลาป-รูป” (รูปชีวิตินทริย์) จนไปถึงส่วนที่ละเอียดที่สุด คือ (๒) “นามธรรม-จิต (เจตสิก)-นาม” (อรุปชีวิตินทริย์) และ (๓) “ยถาภูตญาณทัสสนะ” (ความรู้เห็นด้วยปัญญาตามเป็นจริง) อันเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิด “พุทธปัญญาธรรม” (พุทธะ-ความเป็นพระพุทธเจ้า ความเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือความเป็นพระอรหันตจีนาสพ) คือ “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” ที่เรียกว่า “พระสัพพัญญุคุณ” (ความรู้ทั่วถ้วนไม่จำกัดขอบเขตและเวลา-ความรู้แจ้ง-คุณวิเศษยิ่งแห่งอภิญา = พระสัพพัญญุคุณ-สมันตจักขุ) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

คำว่า “จักขุ ๕” (The Five Eyes of the Blessed One) หมายถึง พระจักขุอันเป็นสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้แก่

- (๑) “มังสจักขุ” (The Powerful and Sensitive Physical Eye = ตาเนื้อ) คือ ทรงมีพระเนตรอันงาม มีอำนาจ เห็นแจ่มใส ไว และเห็นไกล
- (๒) “ทิพจักขุ” (The Divine Eye = ตาทิพย์) คือ ทรงมีพระญาณอันเห็นหมู่สัตว์ผู้เป็นไปต่างๆ กัน ด้วยอำนาจกรรม
- (๓) “ปัญญาจักขุ” (The Wisdom Eye = ตาปัญญา) คือ ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณยิ่งใหญ่ เป็นเหตุให้สามารถตรัสรู้หรือริยสังขารธรรม เป็นต้น
- (๔) “พุทธจักขุ” (The Buddha Eye = ตาพระพุทธรเจ้า) คือ ทรงประกอบด้วยอินทริยปโรปริยัตตญาณ และอาสขานุสขญาณ เป็นเหตุให้ทรงทราบอริยาศัยและอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ แล้วทรงสั่งสอนแนะนำให้บรรลुकุณวิเศษต่างๆ ยังพุทธกิจให้บริบูรณ์
- (๕) “สมันตจักขุ” (All-Seeing Eye = ตาเห็นรอบ) คือ ทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ (Omniscience) อันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ

คำว่า “ญาณ ๑๖” (Insights) หมายถึง *ปริชาหยั่งรู้ ความหยั่งรู้* อันเป็นความสามารถรู้เห็นในภูมิแห่งวิปัสสนานั้นคือ ญาณในวิปัสสนากัมมัญฐาน ได้แก่

- (๑) “นามรูปปริจเฉทญาณ” — ญาณกำหนดจำแนกฐานามและรูป
- (๒) “ปัจจยปริคคหญาณ” — ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
- (๓) “สัมมตสนญาณ” — ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
- (๔) “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับไปแห่งขันธ ๕
- (๕) “ภังคานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันตามเห็นความสลายไปหมดของสังขารทั้งหลาย
- (๖) “ภยตูปัญฐานญาณ” — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๗) “อาทีนวานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งเห็นโทษ
- (๘) “นิพพิทานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งเห็นด้วยความหน่าย
- (๙) “มุลยจิตกัมยตาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งด้วยใคร่จะพ้นไปเสีย
- (๑๐) “ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ” — ญาณอันค้ำนึ่งพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง
- (๑๑) “สังขารูปกขาญาณ” — ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๒) “สังขานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ” — ญาณขออนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยสังข
- (๑๓) “โคตรญาณ” — ญาณครอบโคตร
- (๑๔) “มัคคญาณ” — ญาณในอริยมรรค
- (๑๕) “ผลญาณ” — ญาณในอริยผล
- (๑๖) “ปัจจเวกขณญาณ” — ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน

คำว่า “ปัญญา ๓” (Wisdom) หมายถึง ความรอบรู้–ความรู้ทั่ว–ความเข้าใจ–ความรู้ซึ่ง ได้แก่

- (๑) “จินตามยปัญญา” คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่โยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง
- (๒) “สุตมยปัญญา” คือ ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ปรโตโมสะ
- (๓) “ภาวนามยปัญญา” คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วหมั่นมนสิการในประคาสภาวธรรม

คำว่า “วิชา ๓” (Supernormal Knowledge) หมายถึง ความรู้แจ้ง–ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้ ระลึกชาติได้
- (๒) “จุตูปปาตญาณ–ทิพพจักขุญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) “อสาวิกขยญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ความตรัสรู้

คำว่า “วิชา ๘” (Supernormal Knowledge) หมายถึง ความรู้แจ้ง–ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “วิปัสสนาญาณ” คือ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา นั่นคือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือ นามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
- (๒) “มโนมยิทธิ” คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้ คุงชักไต่จากหญ้าปล้อง ชักคาบจากฝัก หรือชักงูออกจากคราบ
- (๓) “อิทธิวิธา–อิทธิวิธี” คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๔) “ทิพโสต” คือ หูทิพย์ ญาณพิเศษที่ทำให้ฟังอะไรได้ยินหมดตามปรารถนา
- (๕) “เจโตปริยญาณ” คือ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้
- (๖) “ปุพเพนิวาสานุสสติ” คือ ระลึกชาติได้ หยั่งรู้ในเรื่องในอดีตได้ หรือ “อดีตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต รื้ออดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้
- (๗) “ทิพจักขุ” คือ จักขุทิพย์ ดาทิพย์ ญาณพิเศษของพระพุทธเจ้า และท่านผู้ได้อภิญญาทั้งหลาย ทำให้สามารถเล็งเห็นหมู่สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กันเพราะอำนาจกรรม หรือ “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต รื้ออนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ และ “ปัจจุปปันนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่
- (๘) “อสาวิกขยญาณ” คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ด้วยพระสัพพัญญुकุณที่รู้เห็นหรือหยั่งรู้ทั้ง “โลกียกุณ” และ “โลกุตตรกุณ”

คำว่า “แสงสว่าง-อาโลกสัญญา” หมายถึง (๑) “การเจริญทิพจักขุญาณ” ในอนาคตอัทธาด้วย “อนาคตังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต รู้อนาคต หยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้ หรือในปัจจุบันนัทธา ด้วย “ปัจจุปปันนังสญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน รู้ปัจจุบัน กำหนดได้ถึงองค์ประกอบและเหตุปัจจัยของเรื่องที่เป็นไปอยู่ (๒) ความสำคัญในแสงสว่าง (๓) กำหนดหมายแสงสว่าง คือ ตั้งความกำหนดหมายว่ากลางวันไว้ ในใจ ให้เหมือนกันทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน เป็น “วิธีแก้ง่วง” อย่างหนึ่ง เรียกว่า “มิทธะ” หมายถึง ความไม่สมประกอบ ความไม่ครบถ้วน ความง่วงซึม ความเฉื่อยชา ความซบเซา ความหาวนอน ความหลับ ความโง่งง ความหลับ กิริยาที่หลับ ภาวะที่หลับแห่งเจตสิก นั่นคือ “โสนุฑฺ” ได้แก่ “ง่วง” คือ “มานะ” หรือ “อติมานะ” คือ “ย่อมทะนงตัว ย่อมดูหมิ่นด้วยอำนาจมานะ” นั่นคือ “มนสิการอาโลกสัญญา” ดังนี้

“อาโลกสญฺญ มนสิกรโธ” ความว่า ทำไว้ในใจถึงแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และแก้วมณี เป็นต้น ทั้งกลางวันหรือกลางคืนว่า “อาโลโก” ดังนี้ (พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 325 FILE 16) หรือ “มีอาโลกสัญญา” นั่นคือ “สัญญา” หมายถึง การจำ-กิริยาที่จำ-ความจำ และ “สัญญา” นี้ สว่างเปิดเผย-บริสุทธิ์-ผ่องแผ้ว ด้วยเหตุ นั้น จึงเรียกว่า “มีอาโลกสัญญา” (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้าที่ 301 FILE 78)

๕๔. อรรถกถาทิพจักขุญาณนิเทศ

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 1023 FILE 68)

[๒๕๗] พึงทราบวินิจฉัยในทิพจักขุญาณนิเทศ ดังต่อไปนี้

บทว่า “อาโลกสญฺญ มนสิ กรโธ –มนสิการอาโลกสัญญา” คือ มนสิการแสงพระอาทิตย์ พระจันทร์และแก้วมณี ทั้งกลางวันกลางคืนว่า “อาโลโก-แสงสว่าง” อนึ่ง เมื่อมนสิการอย่างนี้ ท่านกล่าวว่า “มนสิการอาโลกสัญญา เพราะยังสัญญาให้เป็นไปในใจว่า อาโลโก”

บทว่า “ทิวาสญฺญ อธิญฺฐาติ –ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวัน” คือ มนสิการอาโลกสัญญาอย่างนี้แล้ว ตั้งสัญญาว่า “กลางวัน”

บทว่า “ยถา ทิวา ตถา รตุตี –กลางวันฉันใด กลางคืน ฉะนั้น” คือ “มนสิการแม้กลางวันเหมือนเห็นแสงสว่างในกลางวันฉะนั้น”

บทว่า “ยถา รตุตี ตถา ทิวา –กลางคืนฉันใด กลางวัน ฉะนั้น” คือ “มนสิการแม้กลางวันเหมือนเห็นแสงสว่างในกลางคืน ฉะนั้น”

บทว่า “อิติ วิวญฺเณน เจตสา – มีใจเปิดเผยแล้ว” คือ “มีใจมิได้ปกปิดอย่างนี้”

อรรถกถาโมคคัลลานสูตรที่ ๘

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต เล่ม ๔ - หน้าที่ 186-187 FILE 37)

“โมคคัลลานสูตรที่ ๘” มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้

บทว่า “จปลายมาโน” ความว่า “พระมหาโมคคัลลนะ เข้าไปอาศัยหมู่บ้านนั้น กระทำสมณกรรมในไพร
สมณแห่งหนึ่ง มีร่างกายลำบากเพราะถูกความเพียรในการจงกรมตลอด ๗ วัน บิบบิ้น จึงนั่งโงกงวง
อยู่ในท่าที่ยิ่งกรม”

บทว่า “จปลายสิ โน” แก่เป็น “นิทุทายสิ นุ” แปลว่า “เร่องวงหรือ”

บทว่า “อนุมชชิตวา” แปลว่า “ลูปคลำแล้ว”

บทว่า “อาโลกสญญ” ได้แก่ ความสำคัญในความสว่างเพื่อบรรเทาความง่วง

บทว่า “ทิวาสญญ” ได้แก่ ความสำคัญว่าเป็นกลางวัน

บทว่า “ยถา ทิวา ตถา รตุตี” ความว่า “เธอดั่งความสำคัญว่าสว่างในกลางวันฉันใด เธอดั่งความสำคัญว่า
สว่างนั้น แม้ในกลางคืนก็ฉันนั้น” คำว่า “ยถา รตุตี ตถา ทิวา” ความว่า “เธอดั่งความสำคัญว่า สว่างใน
กลางคืนฉันใด เธอดั่งความสำคัญว่าสว่างนั้นแม้ในกลางวันฉันนั้น”

บทว่า “สปปุปลาต” ความว่า “เธอพึงให้จิตเป็นไปพร้อมกับแสงสว่าง เพื่อประโยชน์แก่ทิพยจักขุญาณ”

บทว่า “ปจฺจุลาปุเรสญญ” ความว่า “ผู้มีสัญญาด้วยสัญญาอันนำไปทั้งข้างหน้าและข้างหลัง”

บทว่า “อนุโศคเตหิ อินฺทุริเยหิ” ได้แก่ ด้วยอินทรีย์ ๕ อันไม่พุ่งชานไปในภายนอกอันเข้ามาตั้งอยู่ในภายใน
เท่านั้น

บทว่า “มิทฺฐสฺสุ” ได้แก่ “ความสุขอันเกิดแต่ความหลับ” พระผู้มีพระภาคเจ้า แสดงกรรมฐานเครื่องบรรเทา
ความง่วงแก่พระเถระ ด้วยฐานะมีประมาณเท่านี้

บทว่า “โสณฺฑ” ได้แก่ “ง่วง” คือ “มานะ” [บทว่า “อติมญฺญเต” ความว่า “ย่อมทนงตัว คือ ย่อมดูหมิ่นด้วย
อำนาจมานะ”]

อรรถกถาอุทายีสสูตร

(พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปุญจก-ฉกนิบาต เล่ม ๓ - หน้าที่ 604 FILE 36)

พึงทราบวินิจฉัยในอุทายีสสูตรที่ ๘ ดังต่อไปนี้ :-

บทว่า “อุทายี” ได้แก่ พระโลหพุทธานุเถระ

บทว่า “สุตฺตมมฺหิ อาวุโส” ความว่า “ดูก่อนอาวุโส เราไม่ใช่คนไข้ เราได้ยืนพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แต่เรายังใคร่ครวญปัญหาอยู่”

บทว่า “อริจิตฺ” ได้แก่ สมาริจิต และ วิปัสสนาจิต (ญาณทัสสนะ-จิตตัววิปัสสนา)

บทว่า “อิทฺ ภนฺเต อนุสฺสติญฺฐาน” ความว่า เหตุแห่งอนุสติ กล่าวคือ ฌานทั้ง ๓ นี้

[บทว่า “สมาหิต”] ได้แก่ ตั้งมั่นแล้วด้วยสมาธิทั้งสองอย่าง. บทว่า “อิริยามาน”] ได้แก่ อยู่ บทว่า “พฺรหฺมปเล”
ได้แก่ ในทางอันประเสริฐที่สุด คือ ในทางแห่งอมตนิพพาน บทว่า “จิตตสฺสุปฺสเม รต”] ได้แก่ ผู้ระงับ
นิวรณ์ ๕ ด้วย ปฐมฌาน ระงับวิตกวิจารณ์ด้วย ทุตติฌาน ระงับปิติด้วย ตติยฌาน ระงับสุขและทุกข์ด้วย จตุตถ
ฌาน แล้วยินดี คือยินดียิ่งใน ความสงบของจิต (จิตตวิเวก) นั้น.] อ้างอิงใน (พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย
ปัญจก-ฉักกนิบาต เล่ม ๓ - หน้าที่ 651-652 FILE 36)

บทว่า “ทิสฺสุทฺถมฺมสุวิหาราย สํวตฺตติ” ความว่า ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การอยู่เป็นสุข ในอรรถภาพนี้
เท่านั้น

บทว่า “อาโลกสฺสญฺญ”] ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นใน “อาโลกนิมิต”

บทว่า “ทิวาสฺสญฺญ อธิสฺสญฺญาติ”] ได้แก่ ตั้งสัญญาไว้ว่า กลางวัน

บทว่า “ยถา ทิวา ตลา รตฺตตี” ความว่า “ในเวลากลางวัน เธอ “มนสิการอาโลกสฺสญฺญา” โดยประการใด แม้ใน
เวลากลางคืน ก็ “มนสิการอาโลกสฺสญฺญา” นั้น อย่างนั้นเหมือนกัน”

บทว่า “ยถา รตฺตตี ตลา ทิวา” ความว่า “ในเวลากลางคืน เธอ “มนสิการอาโลกสฺสญฺญา” อย่างใด แม้ในเวลา
กลางวัน ก็ “มนสิการอาโลกสฺสญฺญา” นั้นอย่างนั้น เหมือนกัน”

บทว่า “วิเวกฺขน”] ได้แก่ ปรากฏแล้ว

บทว่า “อปฺริโยนทุเชน” ความว่า “จะถูกนิวรณ์รึงรัดไว้ก็หาไม่”

บทว่า “สพฺปฺภาสํ จิตฺตํ ภาเวติ” ความว่า เพิ่มพูนจิตพร้อมด้วย “แสงสว่าง” คือ ยังจิตนั้นให้เจริญ เพื่อ
ประโยชน์แก่ “ทิพยจักขุญาณ” (ทิพพจักขุญาณ) ก็คำใดที่พระอานนทเถระเจ้ากราบทูลว่า “อา
โลกสฺสญฺญ มนสิการโรติ” คำนั้น ฟังเข้าใจว่า ท่านกล่าวหมายเอา “อาโลกสฺสญฺญา” ที่กำจัด “ถิ่นมิทระ”
ออกไป ไม่ควรเข้าใจว่า หมายเอา “อาโลกสฺสญฺญา” คือ “ทิพยจักขุญาณ”

กล่าวโดยสรุป “แสงสว่าง” หมายถึง การเจริญ “อาโลกสฺสญฺญา” โดยนัยว่า “สฺสญฺญา” หมายถึง การจำ-กิริยาที่
จำ-ความจำ และ “สฺสญฺญา” นี้ สว่างเปิดเผย-บริสุทธิ์-ผ่องแผ้ว โดยมีพลังอำนาจแห่ง “ทิพพจักขุญาณ” (หรือ
ความนึกคิดที่กำหนดไว้ในใจว่าจะทำอะไรก็ได้ กลายเป็นเครื่องเตือนสติ-อนุสติประกอบความตื่น) เพราะ
ด้วยการตั้งใจมั่นไว้ คือ กำหนดหมายแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ นั่นคือ ตั้งความกำหนดหมายว่า “กลางวัน
ไว้ในใจ ให้เหมือนกันทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน” ด้วยขั้นตอนดังนี้

- (๑) “ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวัน”
- (๒) “กลางวันฉันใด กลางคืน ฉันนั้น”
- (๓) “กลางคืนฉันใด กลางวัน ฉันนั้น”
- (๔) “มีใจเปิดเผยแล้ว มีใจมิได้ปกปิดอย่างนี้”

อนึ่ง การเจริญ “**อาโลกสัญญา**” นั้น จัดเป็นขั้นหนึ่งในการเริ่มเจริญสมาธิ เพื่อดับความง่วงนอน ที่เรียกว่า “**มิทธะ**” หมายถึง **ความไม่สมประกอบ ความไม่ครบถ้วน ความง่วงซึม ความเฉื่อยชา ความซบเซา ความหาวนอน ความหลับ ความโง่งง ความหลับ กิริยาที่หลับ ภาวะที่หลับแห่งเจตสิก** ซึ่งก็ไม่ต่างไปจากการประกอบความตื่นเพื่อการปฏิบัติธรรม นั่นคือ “**ชาคริยานุโยค**” (ข้อ ๓ ในอภินิหารกปฏิบัติ ๓ คือ ข้อปฏิบัติที่ไม่ฝืด หรือปฏิบัติที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่ (๑) อินทริยสังวร (๒) โภชนมัตตัญญูตา (๓) ชาคริยานุโยค) หมายถึง **การหมั่นประกอบความตื่น ไม่เห็นแก่นนอน คือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป** นอกจากนี้ อย่าลืมนะว่า “**อาโลกสัญญา**” เกี่ยวข้องกับ “**ทิพพจักขุญาณ**” อันหมายถึง “**ปัจจัยปริคคญาณ-สัมมจิตติญาณ**” นั่นคือ การเจริญในการมโนการกรรมฐาน ซึ่งเป็น “**ความรู้ในปัจจัยการ**” คือ การพิจารณาองค์แห่งปัจจัยใน “**ปฏิจอสุมุบาท ๑๒**” ได้แก่ “**อวิชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สพายคนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชราและมรณะ**” (คำว่า “**สพายคนะ**” หมายถึง **อายตนะที่ ๖ หรือ อายตนะทั้ง ๖**) เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นธรรมตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาว่า “**สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา**” เพราะฉะนั้น คำว่า “**แสงสว่าง**” จึงหมายถึง “**แสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้**” อันเกิดจากความหมั่นเพียรใน “**การมโนการกรรมฐาน**” จิตที่ตั้งมั่นด้วยแรงอธิษฐานแรงกล้า ด้วยศรัทธา และนันทะแรงกล้า เข้าใจในกิจของตน ย่อมมีความตื่นตัวเสมอ เพราะเห็นเหตุแห่งความเจริญ ความสมบูรณ์ ความไพบูรณ์ ในธรรมทั้งหลาย

ฉะนั้น องค์ความรู้ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ “**ยถาภูตญาณทัสสนะ**” ที่เกิดจากการเจริญ “**อริยมรรคมีองค์ ๘**” ซึ่งทำให้เกิด “**จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง**” ที่เรียกว่า “**พระสัพพัญญูคุณ**” (ความรู้ทั่วถ้วนไม่จำกัดขอบเขตและเวลา-ความรู้แจ้ง-คุณวิเศษยิ่งแห่งอภิญาณ = พระสัพพัญญูคุณ-สมันตจักขุ) ซึ่งมีความแตกต่างจากการพัฒนาทักษะกระบวนการคิดขั้นสูงที่เป็น “**ปัญญาสามัญ-ปัญญาทางวิสัยโลก**” อนึ่ง ในทางธรรมนั้น “**วิชาความรู้ที่เป็นด้านวิสัยโลก**” หมายถึง “**เดรัจฉานวิชา**” เป็นความรู้ที่ใช้ในการประกอบอาชีพ ไม่ว่าสุจริตหรือทุจริตก็ได้ เพื่อตอบสนองความต้องการที่จิตใจสทรรคด้วย “**กิเลสตัณหา**” (ราคะ-โทสะ-โมหะ) ไม่ว่าจะจบการศึกษาถึงระดับบัณฑิตศึกษาก็ตาม วิชาความรู้ทั้งหลายเหล่านี้ ไม่ได้เป็นไปเพื่อการดับกิเลสทั้งหลายและกองทุกข์ทั้งปวง แต่เป็นการพอกพูนสั่งสมกิเลสราคะหรืออกุศลมูล “**มิจฉาทิฏฐิ**” มากกว่า เพียงแต่อ้างเกณฑ์ว่า “**วิชาประกอบด้วยจริยธรรม**” หรือมีจรรยาบรรณในอาชีพ แต่ก็ยึดประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก จึงหนีไม่พ้นจาก “**มนทุจริต ๓**” หมายถึง ความประพฤติชั่วด้วยใจ ความทุจริตทางใจ ได้แก่ (๑) “**อภิชณา**” คือ ความเพ่งเล็งอยากได้ของจะเอาของเขา (๒) “**พยาบาท**” คือ ความขัดเคืองคิดร้าย และ (๓) “**มิจฉาทิฏฐิ**” คือ ความเห็นผิดจากคลองธรรม เช่น ความเบียดเบียนผู้อื่น ความเอาเปรียบน้องโกงผู้อื่น

ในกระบวนการพัฒนาองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้น ให้ถ้อยมั่นในข้อประพจน์ปฏิบัติตาม “พุทธโอวาท ๓” หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีหลักใหญ่ ๓ ข้อ ดังนี้

- (๑) “สพฺพปาปสฺส อกรรม” ความว่า “ไม่ทำความชั่วทั้งปวง”
- (๒) “กุสลสุตฺตสมฺปทา” ความว่า “ทำความดีให้เทียบพร้อม”
- (๓) “สจฺจิตฺตปริโยทปนํ” ความว่า “ทำใจของตนให้สะอาดบริสุทธิ์”

อันดับต่อไป คือ แนวคิดที่เปรียบเสมือนเป็นปรัชญาแห่งชีวิตหรือวิสัยทัศน์ ที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” (The Middle Path) หมายถึง สัมมาปฏิปทาอันเป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงกระแสนิพพาน ได้แก่

(๑) **ทางสายกลาง** เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ คับทุกข์ ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง “อันตา ๒” คือ ข้อปฏิบัติที่สุกเถียง ได้แก่ “กามสุขัลลิกานุโยค” และ “อัตตคิลมถานุโยค”

(๒) **ข้อปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่หย่อนจนเกินไป และไม่ตึงจนเกินไป ไม่ข้องแวะ “ที่สุด ๒ อย่าง”** ได้แก่ “กามสุขัลลิกานุโยค” คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข และ “อัตตคิลมถานุโยค” คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง การบีบคั้นทรมานตนให้เดือดร้อน นอกจากนี้ เป็นการทำลาย “ทิฏฐิ ๕” คือ ความเห็นถือผิด ได้แก่ (๑) “สัสสตทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าเที่ยง ความเห็นว่ามิอึดตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป (๒) “อุจฺเจททิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าขาดสูญ ความเห็นว่ามิอึดตาและโลกซึ่งจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป (๓) “อภิกิริยทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล (๔) “อเหตุกทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย (๕) “นัตถิกทิฏฐิ” คือ ความเห็นว่าไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำ หรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้ และ ความเชื่อที่ผิดๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อ “กฎแห่งกรรม-กัมมัสสกตาแห่งตน” ดังใน “ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓” ได้แก่ (๑) “บุพเพกตเหตุวาท-ลัทธิกรรมเก่า” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน เรียกสั้นๆ ว่า “บุพเพกตวาท” (๒) “อิสสรนิมมานเหตุวาท-ลัทธิพระเป็นเจ้า” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ เรียกสั้นๆ ว่า “อิสรวรกรรมวาท-อิสรวรนิมิตวาท” (๓) “อเหตุปัจจัยวาท-ลัทธิเสียงโชค” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง เรียกสั้นๆ ว่า “อเหตุวาท”

(๓) **ทางแห่งปัญญา** (เริ่มด้วยปัญญา-ดำเนินด้วยปัญญา-นำไปสู่ปัญญา) อันพอดีที่จะให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์ หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง โดยประพจน์ปฏิบัติให้ถูกหลักธรรมตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” เรียกชื่อเต็มว่า “อริยอัฐังคิกมรรค” โดยแยกองค์แห่งมรรคออกเป็นตามธรรมที่ต้องศึกษา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) ได้แก่ (๑) อธิ

ปัญญาศึกษา: สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ (๒) **อธิศีลศึกษา:** สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ และ (๓) **อธิจิตศึกษา:** สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ เป็นที่สุด อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นรายละเอียดปลีกย่อยว่า “องค์แห่งมรรค” แต่ละข้อนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอะไรบ้าง ดังนี้

“อริยมรรคมีองค์ ๘” หมายถึง “ทางมีองค์แปดประการ อันประเสริฐ” เปรียบเทียบกับ “จริยา ๘” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “สัมมาทิฏฐิ” — เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือสัญชาตญาณ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศล มূলกับกุศลและอกุศลมูล หรือ เห็นปัจจุสมุปบาท = **ทัสสนจริยา** – การเห็นแจ้ง
- (๒) “สัมมาสังกัปปะ” — ดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปี อพยบาทสังกัปปี อวิหิงสาสังกัปปี = **อภิโรปนจริยา** – มีกระบวนทัศน์
- (๓) “สัมมาวาจา” — เจรจาชอบ ได้แก่ วจีสัจจิต ๔ = **ปริคคหจริยา** – สारวมวาจา
- (๔) “สัมมากัมมันตะ” — กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจจิต ๓ = **สมุฏฐานจริยา** – สร้างสรรค์
- (๕) “สัมมาอาชีวะ” — เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = **โฆทานจริยา** – ความบริสุทธิ์
- (๖) “สัมมาวายามะ” — พยายามชอบ ได้แก่ สัมมัปปธาน ๔ = **ปคคหจริยา** – หมั่นพากเพียร
- (๗) “สัมมาสติ” — ระลึกรู้ชอบ ได้แก่ สติปัญญา ๔ = **อุปปญฐานจริยา** – สติชัดแก่กล้า
- (๘) “สัมมาสมาธิ” — ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ = **อวิกเขปจริยา** – จิตสงบตั้งมั่นสนิท

ฉะนั้น ข้อประพฤติปฏิบัติที่ถูกหลักธรรมตาม “ไตรศึกษา” นั้น แสดงนัยถึง การกำจัดกิเลสในแต่ละระดับ ดังนี้

- (๑) “**อธิศีลศึกษา**” ประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ได้แก่ **สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ** เพื่อกำจัด “**วิตกกมกิเลส**” คือ กิเลสอย่างหยาบ ได้แก่ กายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ซึ่งตรงกับ “**จรรยา ๑๕**” ได้แก่ สีสัมปทา ๑ อปเณณกปฏิปทา ๓ สัทธรรม ๗
- (๒) “**อธิจิตศึกษา**” ประกอบด้วยองค์มรรค ๓ ได้แก่ **สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ** เพื่อกำจัด “**ปริยญฐานกิเลส**” คือ กิเลสอย่างกลาง ได้แก่ นيران ๕ อุปกิเลส ๑๖ ซึ่งตรงกับ “**จรรยา ๑๕**” ได้แก่ ฌาน ๔
- (๓) “**อธิปัญญาศึกษา**” ประกอบด้วยองค์มรรค ๒ ได้แก่ **สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ** เพื่อกำจัด “**อนุสัยกิเลส**” คือ กิเลสอย่างละเอียด ได้แก่ อนุสัย ๗ สังโยชน์ ๑๐ อาสวะ ๔ ซึ่งตรงกับ “**วิชา**” ได้แก่ วิชา ๓ วิชา ๘ รวมทั้ง อภิญญา ๖

ในขั้นตอนการกำจัดกิเลสทั้งหลายนั้น เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริง นั่นคือ “อริยสังข์ ๔” ที่หมายถึง “**ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งหลาย**” โดยมีขั้นตอนปฏิบัติ ที่เรียกว่า “**วิสุทธิ ๗**” ดังนี้

“วิสุทธิ ๗” หมายถึง ความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้นๆ ธรรมที่ชำระสัตว์ให้บริสุทธิ์ ยังไตรสิกขาให้บริบูรณ์เป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือนิพพาน ได้แก่

- (๑) “ศีลวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งศีล คือ รักษาศีลตามภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และให้ขึ้นไปเพื่อสมาธิ วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ ปาฐวิสุทธิ ๔
- (๒) “จิตตวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งจิต คือ ฝึกรวมจิตจนบังเกิดสมาธิพอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา วิสุทธิมีคํ่าว่าได้แก่ สมาบัติ ๘ พร้อมทั้งอุปจาร
- (๓) “ทัญญูวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งทัญญู คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจคิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด **ข้อนี้** จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสังข [อุปาทานขั้น ๕ เป็นทุกข]
- (๔) “กัณหาวิตรณวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งกัณหาเป็นเหตุข่มพ้นความสงสัย ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ [ปฏิจางมุปบาท ๑๒] **ข้อนี้** ตรงกับ “**ธรรมฐิติญาณ-ธรรมาภิญญา-สัมมาทัสสนะ**” และจัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสังข
- (๕) “มัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาคลาป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย [**ไตรลักษณ์-สามัญญลักษณะ**] ได้แก่ “อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา” อันเรียกว่า “อุทยัพพยานุปัสสนา” เป็นตรณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมี “วิปัสสนูปกิเลส” เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประคองจิตไว้ในวิถีคือ “วิปัสสนาญาณ” นั้นต่อไป **ข้อนี้** จัดเป็นขั้นกำหนดมัลลสังข
- (๖) “ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่ “อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ” ที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “สังขานูโลมิกญาณ” หรือ “อนุโลมญาณ” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “โคตรญาณ” คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่ง “ความเป็นปุถุชน” กับ “ความเป็นอริยบุคคล” โดยสรุป วิสุทธิข้อนี้ ก็คือ “วิปัสสนาญาณ ๘” [กระบวนการทพขั้น ๕]
- (๗) “ญาณทัสสนวิสุทธิ” —ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ใน “อริยมรรค ๘-มรรคญาณ” [ปัญญาริยะ-โลกุตตรปัญญา] อันเกิดถัดจาก “โคตรญาณ” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “มรรคญาณ” นั้นๆ “ความเป็นอริยบุคคล” ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ในลำดับขั้นทั้งหมดตามข้อประพจน์ปฏิบัติของ “วิสุทธิ ๗” นั้น จะเป็นการเข้าไปถึงกระแสแห่งนิพพาน โดยทำตนให้ประจักษ์แจ้งใน “อริยสัจ ๔” ที่ประกอบด้วย “โลกุตตรธรรม ๔๗” หมายถึง ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก ได้แก่

- (๑) “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” คือ ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค (อริยมรรค ๔-อริยสัจ ๔-อริยมรรคมีองค์ ๘) ได้แก่ สติปัญฐาน ๔-สัมมัตตปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรี ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘
- (๒) “โลกุตตรธรรม ๕” คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก สภาวะพ้นโลก ได้แก่ อริยมรรค ๔-สามัญผล ๔-นิพพาน ๑
- (๓) “อาสวักขยญาณ ๑” คือ ปรินิพพานยังรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายด้วยการบรรลุถึงความตรัสรู้

นอกจากนี้ ในการจะบรรลุความตรัสรู้ถึง “สัมมาสัมโพธิญาณ” นั้น ยังมีขั้นตอนประพจน์ปฏิบัติด้วยสัมมาปฏิบัติอันยิ่ง ได้แก่ อนุปัสสนา ๗-อนุปัสสนา ๑๐-มหาวิปัสสนา ๑๘-วิปัสสนาญาณ ๕ ที่ปฏิสังยุตด้วย (๑) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ และ (๓) ไตรลักษณ์ โดยเริ่มจากลำดับ ดังนี้

- (๑) “อภิสลลิกขา” ได้แก่ สล ๕ สล ๘ สล ๑๐ พระธรรมวินัยในปาฏิโมกข์ ย่อมเกิดจากการหมั่นเพียรในองค์แห่งมรรค ๓ ได้แก่ สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ
- (๒) “อภิจิตตลิกขา” ได้แก่ รูปสมาบัติ อรูปสมาบัติ พรหมวิหารสมาบัติ นิโรธสมาบัติ ผลสมาบัติ ย่อมเกิดจากการหมั่นเพียรในองค์แห่งมรรค ๓ ได้แก่ สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ
- (๓) “อภิปัญญาลิกขา” ได้แก่ วิชชา ๓ วิชชา ๘ ญาณ ๑๖-โสภสญาณ ปัญญาญาณ ๗๓ ย่อมเกิดจากการหมั่นเพียรในองค์แห่งมรรค ๒ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ

เมื่อจัดลำดับการเจริญภาวนาใหม่ที่เป็นภาพรวมหรือองค์รวม (Holism) จะเห็นอาการลักษณะขององค์ธรรมทั้งหลายมารวมกันเป็นหนึ่งเดียว โดยที่องค์ธรรมทั้งหลายไม่ละเมิดซึ่งกันและกัน ทำให้เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของกระบวนการคิดทั้งหมด ที่เรียกว่า “สหชาตธรรม-สหชาตปัจจัย-ธรรมสามัคคี” ซึ่งทำให้เห็นสัมปยุตตธรรมหลักๆ ที่สามารถอธิบายสภาวะธรรมทั้งสังขตะในวัฏฏะนี้ได้ คือ **นามรูปแห่งขั้น ๕-ปฏิจจสมุปบาท ๑๒-ไตรลักษณ์-และ-อริยสัจ ๔** อันเป็นสมุฏฐานแห่งเกิด “พุทธปัญญาญาณ” ทั้งหลาย ดังรายละเอียดเพิ่มเติมข้างล่างนี้

- (๑) “สหหุตติ” คือ องค์ธรรมทั้งหลายมีความเป็นไปร่วมกัน
- (๒) “เอกุปปาตะ” คือ องค์ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว
- (๓) “เอกนิโรธะ” คือ องค์ธรรมทั้งหลายดับด้วยกันพร้อมเป็นอันเดียว
- (๔) “เอกนิสสยะ” คือ องค์ธรรมทั้งหลายมีมหาภูตรูปและจิตเป็นที่อาศัยร่วมกันเป็นอันเดียว

โพธิปักขิยธรรม ๓๖

(๑) สติปัฏฐาน ๔-จตุตตารุ สติปัฏฐานา (๒) สัมมปปธาน ๔-จตุตตารุ สมมปปธานา (๓) อธิธิบาท ๔-จตุตตารุ อธิธิบาทา (๔) อินทริย ๕-ปัญจอินทริยานิ (๕) พละ ๕-ปัญจ พลანი (๖) โพชฌงค์ ๗-สตุต โพชฌงกา (๗) อริยมรรคมีองค์ ๘-อริโย อฏฐังคิโก มกุโค

จรณะ

จรณะ ๑๕ (เสขปฏิปทา)

(๑) อธิศีลสิกขา

ปาริสุทธิศีล ๔ **ศีลสัมปทา ๑** **อปฺณณกปฏิปทา ๓** **สังกรรม ๗**

(๒) อธิจิตตสิกขา

อุตรินุสธรรม ได้แก่ ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ ญาณทัสสนะ การทำมรรคให้เกิด การทำผลให้แจ้ง การละกิเลส ความเปิดจิต ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่า

ฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

วิโมกข์ ๓ ได้แก่ สุญญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์ อัปฺณิหิตวิโมกข์

สมาธิ ๓ ได้แก่ สุญญตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ อัปฺณิหิตสมาธิ

ญาณทัสสนะ ได้แก่ ยถากุตญาณทัสสนะ (ความรู้เห็นตามเป็นจริง)

สมาบัติ ๓ ได้แก่ สุญญตสมาบัติ อนิมิตตสมาบัติ อัปฺณิหิตสมาบัติ

การทำมรรคให้เกิด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

การละกิเลส ได้แก่ การละราคะ การละโทสะ การละโมหะ

ความเปิดจิต ได้แก่ ความเปิดจิตจากราคะ ความเปิดจิตจากโทสะ ความเปิดจิตจากโมหะ

ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่า ได้แก่ ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่าด้วยปฐมฌาน ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่าด้วยทุติยฌาน ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่าด้วยตติยฌาน ความยินดียิ่งในเรือนอันว่างเปล่าด้วยจตุตถฌาน

วิชา

วิชา ๓-วิชา ๘

(๓) อธิปัญญาสิกขา

ญาณ ๓ ได้แก่ วิชา ๓ (วิชา ๓ กับ วิชา ๘ นั้น ทำให้เกิด ญาณ ๑๖ วิปัสสนาญาณ ๘)

การทำมรรคให้เกิด ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

การทำผลให้แจ้ง ได้แก่ การทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล การทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล การทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล การทำให้แจ้งซึ่งอรหัตผล

ให้เปรียบเทียบความแตกต่างทางการศึกษาและการปฏิบัติระหว่างพุทธศาสตร์กับโลกียศาสตร์

พระอรหันตจีณาสพ

มัชฌิมาปฏิปทา-ไตรสิกขา		
ข้อธรรมย่อย (ตัวแปรตาม)		ข้อธรรมหลัก (ตัวแปรต้น)
อริยมรรคแห่งสัมมัตตะ ๑๐		สัมมานุสัมมปฏิปทา
อริยมรรคมีองค์ ๘	สัมมาญาณ สัมมาวิมุตติ	ปรมัตตสังจะ
วิปัสสนาภูมิ โพธิปักขิยธรรม ๓๗		องค์ความรู้
ปัญญา ๓		วิชา
วิชา ๓ มหาวิปัสสนา ๑๘ วิสุทธิ ๗ ญาณ ๑๖		ธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส
โลกุตตรธรรม ๘		ความตรัสรู้
นิพพานธาตุ		โลกุตตรภูมิ

หมายเหตุ: พุทธบริษัท พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เป็นเพียงผู้เข้าใจกระแสแห่งพระนิพพาน

สามัญชน อันรูปุชชน เตียรลีย์ ติตถิยะ ติตถียปักกันตกะ

ลักษณะนอกพระพุทธศาสนา		
ข้อธรรมย่อย (ตัวแปรตาม)		ข้อธรรมหลัก (ตัวแปรต้น)
โลกิยมรรคแห่งมิจฉัตตะ ๑๐		สัมมานุสัมมปฏิปทา
มิจฉามรรคมีองค์ ๘	มิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติ	สมมติสังจะ (โลกสมมติบัญญัติ)
ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน ทักษะการคิดขั้นสูง การปลูกเสก ไสยศาสตร์		องค์ความรู้
ทฤษฎี ที่สุด ๒ อย่าง วิปลาต ๔ อคติ ๔ การศึกษาตามระบบ		ติรัจฉานวิชา วิชามาร
สัญญาชาตญาณ จริยธรรมทางอาชีพ ค่านิยมในสังคม		ธรรมเครื่องพอกพูนกิเลส
วัฏฏะ ๓ สงสารทุกข์		สังสารจักร
ผู้มีโสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส ไม่สิ้นสุด		กามาวจรภูมิ

หมายเหตุ: กลุ่มบุคคลที่มีการศึกษาดี ทำทั้งดี และทำทั้งชั่ว ผู้อาภัพในกระแสกรรม ยังตัดกรรมไม่ได้

ฉะนั้น ลำดับขั้นใน “การเป็นพุทธะ” นั้น ต้องมีแรงกดดันจิตใจอะไรบ้าง (๑) กัลยาณมิตตตา และ (๒) อากาโรบงบอการจะเข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค ดังนี้

(๑) “กัลยาณมิตตตา” หมายถึง ความมีกัลยาณมิตร ที่เป็นอุดมมงคลแห่งชีวิต ได้แก่ ผู้รู้ ผู้ทรงศีล ผู้ทรงธรรม สัตบุรุษ บัณฑิต พุทฺธุต อริยบุคคล พระอรหันต์ ยกเว้น บรรดาเหล่า มิตรชั่ว มิตรเทียม เคียรถีย์ ผู้เป็นนักบวช นอกพระพุทธศาสนา การเลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดั้นนั้น ย่อมส่งเสริมให้เกิดปัญญาที่เป็นกุศลธรรม ดังนี้

- (๑) ศรัทธาในพระรัตนตรัย อย่างมีเหตุผล
- (๒) ศรัทธาในความเชื่อ “กฎแห่งกรรม” และ “กัมมัฏฐกตาแห่งตน”
- (๓) คิดเป็นคิดได้ว่าจะเลือกทำกุศลกรรมทั้งหลาย
- (๔) เข้าใจถูกต้องในจุดมุ่งหมายของการเจริญ “สมาธิภาวนา ๔”
- (๕) เจริญ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” อันเป็นปทัฏฐานใน “วิชา” และ “จรณะ”
- (๖) เจริญสมถภาวนา ให้เข้าถึงจิตตสมาธิ โดยหมายเอา “จตุตถฌาน” เป็นหลัก
- (๗) เจริญวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ “วิชา ๓” และ “ญาณ ๑๖”

(๒) “บุพนิมิตแห่งมรรค ๗” หมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่องหมายบ่งบอกล่วงหน้าว่า มรรคมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐจะเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น คุณแสงอรุณเป็นบุพนิมิตของการที่ดวงอาทิตย์จะอุทัย แสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดี รุ่งอรุณของการศึกษา เมื่อใดธรรมที่เป็นบุพนิมิต ๗ ประการนี้ แม้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดมีในบุคคลแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นอันหวังได้ว่าเขาจักเจริญ พัฒนา ทำให้มาก ซึ่งมรรคมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือ จักดำเนินก้าวไปใน “มัชฌิมาปฏิปทา” ได้แก่

- (๑) “กัลยาณมิตตตา” คือ ความมีกัลยาณมิตร มิมิตรดี คบหาคนที่เป็นแหล่งแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
- (๒) “ศีลสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล การทำศีลให้ถึงพร้อม ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม
- (๓) “ฉันทสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ การทำฉันทะให้ถึงพร้อม ความใฝ่ใจอยากจะทำกิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
- (๔) “อตตสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้ว โดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา [ที่จะเป็น ภาวิตัตต์ คือผู้มีตนอันได้พัฒนาแล้ว]
- (๕) “ทัญญูสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยทัญญู การทำทัญญูให้ถึงพร้อม การตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อที่ถูกต้องดีงามมีเหตุผล เช่น ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย
- (๖) “อัปปรมาทสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม
- (๗) “โยนิโสมนสิการสัมปทา” คือ ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ การทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม ความฉลาดคิดแยกคายให้เห็นความจริงและหาประโยชน์ได้

ในประการสุดท้ายนี้ ให้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับ คำว่า “**ไตรจ্ঞานวิชา-ไตรจ্ঞานวิชา-วิชามาร**” สำหรับ คำว่า “**ไตรจ্ঞานวิชา**” หมายถึง ข้อที่ผิดศีลใน (๑) “**มัชฌิมศีล**” ข้อที่ ๗ คือ “**เว้นจากไตรจ্ঞานกถา**” ดังนี้

“**ไตรจ্ঞานกถา**” หมายถึง ถ้อยคำอันขวางต่อทางนิพพาน เรื่องราวที่ภิกษุไม่ควรนำมาเป็นข้อถกเถียง สนทนา โดยไม่เกี่ยวกับการพิจารณาสั่งสอนแนะนำทางธรรม อันทำให้คิดฟุ้งเฟ้อและพากันหลง เพลินเสียเวลา เสียกิจหน้าที่ที่พึงปฏิบัติตามธรรม เช่น “**ราชกถา**” สนทนาเรื่องพระราชว่าราชา พระองค์นั้นโปรดของอย่างนั้น พระองค์นี้โปรดของอย่างนี้ “**โจรกถา**” สนทนาเรื่องโจร ว่าโจรหมู่นั้นปล้นที่นั่นได้เท่านั้นๆ ปล้นที่นี่ได้เท่านั้นๆ เป็นต้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในที่หลายแห่ง ได้แก่ ราชกถา โจรกถา มหามัตตกถา (เรื่องมหาอำมาตย์) เสนากถา (เรื่องกองทัพ) ภยกถา ยุทธกถา อन्नกถา (เรื่องข้าว) ปานกถา (เรื่องน้ำ) วัตถกถา (เรื่องผ้า) ยานกถา สยนกถา (เรื่องที่นอน) มาลากถา คันชกถา ฌาติกถา คามกถา (เรื่องบ้าน) นิคมกถา (เรื่องนิคม คือเมืองช้อย) นครกถา ชนปทกถา อิตถิกถา (เรื่องสตรี) สุรกถา (เรื่องคนกล้าหาญ) วิไลกถา (เรื่องตลก) กุมภฏฐานกถา (เรื่องทำน้ำ) ปุพพเปตกถา (เรื่องคนที่ล่วงลับ) นานัตตกถา (เรื่องปลีกย่อยหลากหลาย) โลกักขายิกถา (คำเล่าขานเรื่องโลก เช่นว่าโลกนี้ใครสร้าง) สมุททักขายิกถา (คำเล่าขานเรื่องทะเล เช่นที่ว่าขุดขึ้นมาโดยเทพเจ้าชื่อสาคร) อิติทวารวาทกถา (เรื่องที่ถูกถกเถียงกัน วุ่นวายไปว่าเป็นอย่างนั้น-ไม่เป็นแบบนี้ หรือว่าเป็นอย่างนี้-ไม่เป็นอย่างนั้น สุดโต่งกันไป เช่นว่า เทียงแท้-ว่าขาดสูญ ว่าได้-ว่าเสีย ว่าให้ปรนเปรอตามใจอยาก-ว่าให้กดบีบเคียดเคือง) ทั้งหมดนี้นับได้ ๒๗ อย่าง แต่คัมภีร์นิตเทศระบุจำนวนไว้ด้วยว่า ๓๒ อย่าง ๔๔๕) บอกรวีนับว่า ข้อสุดท้ายคือ อิติทวารวาทกถา แยกเป็น ๖ ข้อย่อย จึงเป็น ๓๒ (แต่ในมหานิทเทศ ฉบับอักษรไทย มีปริศกถาต่อจากอิตถิกถา รวมเป็น ๒๘ เมื่อแยกย่อยอย่างนี้ ก็เกินไป กลายเป็น ๓๓) ยิ่งกว่านั้น ในคัมภีร์ชั้นฎีกา บางแห่ง อธิบายว่า อีกนัยหนึ่ง คำว่า “**อิติ**” มีความหมายว่ารวมทั้งเรื่องอื่นๆ ทำนองนี้ด้วย เช่นรวมเรื่อง ป่า เขา แม่น้ำ และเกาะ เข้าไป ก็เป็น ๓๖ อย่าง เมื่อตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่าไม่ควรสนทนา “**ไตรจ্ঞานกถา**” เหล่านี้แล้ว ก็ได้ทรงแสดง “**กถาวัตถุ ๑๐**” ว่าเป็นเรื่องสมควรสนทนากันสำหรับภิกษุทั้งหลาย

“**กถาวัตถุ ๑๐**” หมายถึง ถ้อยคำที่ควรพูด เรื่องที่ควรนำมาสนทนากันในหมู่ภิกษุ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) “**อัปปัจจกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย (๒) “**สันตฺตฺถุจฺจิกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสันโดษ (๓) “**ปวิเวกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความสงัดกายสงัดใจ (๔) “**อสังสัคคกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ (๕) “**วิริยารัมภกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารถนาความเพียร (๖) “**ถีลกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล (๗) “**สมาธิกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำจิตมั่น (๘) “**ปัญญากถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา (๙) “**วิมุตตติกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลสและความทุกข์ (๑๐) “**วิมุตตติญาณทัสสนกถา**” ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ความเห็นในภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์

นอกจากนี้ ยังรวมถึงข้อที่ผิดศีลใน (๒) “มหาศีล” ดังนี้

- (๑) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกทำนายทายทัก ทำพิธีเกี่ยวกับ โขคลง เสกเป่า เป็นหมอดู หมองู หมอผี
- (๒) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกทายลักษณะคน ลักษณะของลักษณะสัตว์
- (๓) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกดูฤกษ์ดูชัย
- (๔) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกทำนายจันทรคราส สุริยคราส อุกกาบาต และ นกยตร์ที่เป็นไปและที่ผิดแปลกต่างๆ
- (๕) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกทำนายชะตาบ้านเมือง เรื่องฝนฟ้า ภัยโรค ภัยแล้ง ภัยทุพภิกขฯ แผ่นดินไหว เป็นต้น
- (๖) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกให้ฤกษ์ แก่เคราะห์ เป็นหมอเวทมนตร์ ทรงเจ้า บวงสรวง คู่ขวัญ
- (๗) เว้นจากมิถนาชีพด้วยติรัจฉานวิชา ได้แก่ จำพวกทำพิธีบนบาน แก่บน ทำพิธีตั้งศาล ปลูกเรือน บำบวงเจ้าที่ บูชาไฟ เป็นหมอยา หมอผ่าตัด

จะเห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถึง “จูพมฺชฉิมมหาศีล” ทั้งหมดนี้ เน้นศีลด้านที่ท่านจัดเป็น “อาชีวะปาริสุทธิศีล” และที่ตรัสรายละเอียดไว้มากในพระสูตรกลุ่มนี้ น่าจะเป็นเพราะทรงมุ่งให้เห็นวิถีชีวิตและลักษณะความประพฤติของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่แตกต่างจากสภาพของนักบวชมากมายที่เป็นมาและ เป็นไปในสมัยนั้น

แต่สำหรับ “ติรัจฉานวิชา-วิชามาร” นั้น หมายถึง “ทำร้ายด้วยวิชา” ได้แก่ ร่ายมนตร์อาคมต่างๆ ใช้ภูตใช้ผี เพื่อทำผู้อื่นให้เจ็บตาย จัดเป็นติรัจฉานวิชา เทียบตัวอย่างที่จะเห็นในบัดนี้ เช่น *ฆ่าด้วยกำลังไฟฟ้าซึ่งประกอบขึ้นด้วยอำนาจความรู้* (ความรู้ทางโลก ก็จัดเป็นติรัจฉานวิชา) นอกจากนี้ “ติรัจฉานวิชา” ยังมีนัยไม่ค่อยแตกต่างจาก “ติรัจฉานวิชา” เท่าไรนัก ดังนี้

“ติรัจฉานวิชา” หมายถึง ความรู้ที่ขวางต่อทางพระนิพพาน เช่น รู้ในการทำเสน่ห์ รู้เวทมนตร์ ที่จะทำให้คนถึงวิบัติ เป็นหมอผี หมอดู หมองู หมอยา ทำพิธีบวงสรวง บนบาน แก่บน เป็นต้น เมื่อเรียนหรือใช้ปฏิบัติตนเองก็หลงเพลินหมกมุ่น และส่วนมากทำให้ผู้คนลุ่มหลงมกมาย ไม่เป็นอันปฏิบัติกิจหน้าที่ หรือ ประกอบการตามเหตุผล โดยเฉพาะตัวพระภิกษุก็จะขวางกั้นขัดถ่วงตนเอง ให้ไม่มีกำลังและเวลาที่จะบำเพ็ญสมณธรรม หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การงดเว้นจากการเลี้ยงชีพด้วยติรัจฉานวิชา เป็นศีลของพระภิกษุตามหลักมหาศีล ศีลนี้สำเร็จด้วยการปฏิบัติตามสิกขาบทในพระวินัยปิฎกข้อที่กำหนดแก่ภิกษุทั้งหลาย มิให้เรียน มิให้สอนติรัจฉานวิชา และแก่ภิกษุณีทั้งหลายเช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น คำว่า “**ดิรัจฉานวิชา**” ไม่ได้หมายถึงเพียงวิชาสรรพวิชาสัตว์ดิรัจฉานอะไรทำนองนั้น โดยคิดว่า สัตว์มีอำนาจเหนือจิตมนุษย์ มีความแข็งแรงมากกว่า ซึ่งก็แล้วแต่จะคิดขึ้นเองให้ทันสมัย แต่ยังหมายถึง วิชาความรู้ทางโลกที่ศึกษาถ่ายทอดกันในสังคม เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพทั้งที่บริสุทธิ์และเป็นมิฉาชีพ เพราะยังเกี่ยวข้องกับ “**กิเลสตัณหา**” เพื่อความอยู่รอดในสังคม ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตามตั้งแต่ชั้นอนุบาล จนถึงปริญญาเอกก็ตาม ในทางธรรม เรียกองค์ความรู้ทั้งหลายนั้นว่า “**ดิรัจฉานวิชา**” เนื่องจากว่าเป็นองค์ความรู้ที่ไม่สงเคราะห์การเข้าถึงกระแสแห่งนิพพาน ฉะนั้น “**ดิรัจฉานวิชา**” ยิ่งเก่งยิ่งชำนาญมากเท่าไร ก็ยิ่งน้อย โกง ทะยานอยากไม่สิ้นสุด คิดร้าย เอาเปรียบ หรือเบียดเบียนคนอื่น ชอบก่อวิปัติสารความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น ดังเช่น กรณีสงครามที่มนุษย์ควรจะได้เลิกได้แล้ว ถ้าคิดว่าประเสริฐกว่าสัตว์ แต่ยังทำตนเองต่ำกว่าสัตว์ คือ ฆ่าหมายชีวิตกันอย่างเมามัน ไม่กลัวเกรงและละอายต่อบาป การฆ่ากันมากทุกวัน ฉะนั้น คนรุ่นใหม่ก็เลยคิดว่า *การฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นเรื่องไม่บาป ทำให้เผ่าพันธุ์ของตนอยู่รอด* เป็นต้น (ในคิดเพิ่มเติมตัวอย่างในทางชั่วๆ เอาเอง โดยสังเกตพฤติกรรมคนในสังคมนอบด้าน) ประการสุดท้ายนี้ องค์ความรู้ในพุทธปัญญาญาณทั้งหลายนั้น เป็นอริยธรรมและอริยมรรค ที่จะทำให้คนสามัญได้กลายเป็นคนดี มีศีลธรรม จิตใจสะอาดบริสุทธิ์ และมีปัญญาเป็นเลิศตามอัธภาพชีวิตของตน

กล่าวโดยสรุป ตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนานั้น ไสยศาสตร์ เวทมนต์ คาถาปลุกเสก ศาสตร์ทางโลกทุกสาขา เรียกว่า “**ดิรัจฉานวิชา**” เพราะเป็นองค์ความรู้หรือปัญญาที่ไม่สนับสนุนการเข้าถึง “**กระแสแห่งพระนิพพาน**” แต่ “**กระบวนการคิดขั้นพื้นฐาน**” และ “**กระบวนการคิดขั้นสูง**” นั้น ถือเป็นศาสตร์บริสุทธิ์แห่งโลกียปัญญา ซึ่งมี “**โยนิโสมนสิการ**” ที่สืบเนื่องในตน ได้เช่นกัน ในทำนองเดียวกัน ก็เป็นธรรมฝ่ายเกื้อกูลทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ที่ยังจัดเป็น “**ดิรัจฉานวิชา**” เพราะไม่ได้มีพื้นฐานการพัฒนาปัญญาด้วย “**อริยมรรค**” ได้แก่ **อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยสัจ ๔-อริยมรรค ๔** อันเป็นบาทวิถีไปสู่ความตรัสรู้ถึง “**สัมมาสัมโพธิญาณ**” (พระอรหันตนิพพาน-อริยสาวกแห่งตถาคต) ดังเช่น **พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย** ที่พระองค์ได้ตรัสรู้เข้าถึงพระบรมธรรมนี้ คือ “**พระอรหันตสัมมาสัมโพธิญาณ**” (พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า) เพราะฉะนั้น **ลักษณะองค์รวมแห่งพุทธปัญญาญาณ** จึงประกอบด้วย (๑) **มัชฌิมาปฏิปทา** (๒) **ไตรสิกขา** (๓) **อริยมรรคมีองค์ ๘** (๔) **อริยสัจ ๔-วิปัสสนาภูมิ ๖** (๕) **เจโตวิมุตติ-สมถภาวนา** (๖) **ปัญญาวิมุตติ-ปัญญาภาวนา** (๗) **โพธิปักขิยธรรม ๓๗** (๘) **อริยมรรค ๔** (๙) **อริยผล ๔** (๑๐) **นิพพานธาตุ** ธรรมที่เหลือนอกจากนี้ ถือเป็น “**สัมปยุตตธรรม**” ที่บวกกับใจเจตนาของผู้ปฏิบัติธรรมว่า จะทำจริงหรือไม่ ซึ่งอันใดจะตกฝากโน้นเป็น “**กัมมัสสกตาแห่งตน**” ต่อไปในภพชาติหน้าต่อไป.

